

JEGYZETEK A ZALÁN FUTÁSÁHOZ

Negyven év kellett ahhoz, hogy a kezdeti próbálkozásokból végre megszülessék a nemzeti eposz. Töredékek, torzók, gyengécske művek jelzik a honfoglalásról szóló elbeszélő költemény útját Vörösmartyig. Mi másra törekedhetett volna az 1825-ben megjelent Zalán futása, minthogy egy feltételezett nemesi olvasóközönség igényeit kielégítse? „Egy a hadak vaspályáján századokig vérengzett nemzetnek később korában sem lehet elragadtatás nélkül visszaneézni elmúlt idejére, melyben nagyobb szerencsével, de egyszersmind nagyobb lélekkel s nagyobb erővel is szállott ki a veszedelmek ellen”¹ — hirdeti a költő előfizetési felhívásában.

Gondoljuk meg: a Zalán futásának keletkezési esztendei: 1823—1825. A megyék két évtizedes csönd után akkor hallatták erőteljes szavukat; a Szent Szövetség szilárdnak hitt épülete akkor reccsent meg először eresztékeiben; a spanyolok s a görögök megmozdulásai minden gondolkodó agyat s jobbért hevülő szívet indulatba hoztak. A napóleoni háborúkat követő béke erőszakolt nyugalma mögött új erők sejlettek föl. A kormányzat által támogatott hivatalos irodalom s művészet múltba menekülése, látszólagos problémátlanlansága sem volt képes, hogy béklyóba verje a kort szenvedve s mélyen átélő művészek hangját.

A haladó gondolat az elmaradottabb, fejletlenebb országokba, Kelet-Európa államaiba is eljutott; ám itt a társadalmi s a gazdasági elnyomás oly közvetlen, oly brutális formában jelentkezett, hogy a nyugati törekvésekre, eszmékre csupán irodalmi, nyelvi válasz visszhangozhatott. A felszabadulásra, a jövőre vonatkozó minden elképzelés — elsősorban — a közéleti líra síkján válhatott a nemzeti eszme hordozójává. E közéleti líra egyszerre személyes és egyetemes jellegű úgy, hogy kimondja az egyén s a közösség vágyát, érzését, gondolatát. De föltételezi a közvéleményt is, amelynek tolmácsa, vigasza és ébresztője egyúttal. Éppen ezért az egymást váltó költői nemzedékek aszerint, hogy kikhez és kikért szóltak, mindig arra törekedtek, hogy korukhoz alkalmazkodva saját hangvétellő közéleti lírát teremtsenek, mely nemcsak közvetlen politikai mondanivalót hordoz, hanem evvel párhuzamosan, mintegy ezt kiegészítve saját társadalmi osztályuk életérzésének is tükrö, sőt nyelvészmenyüket, stílus-elképzeléseiket is diadalra juttatja. Kelet-Európa népeinek irodalmában lezajlott nyelvi harcok (kis eltéréssel egy időben alakul ki a horvát, a szlovén, a szerb, a szlovák s a magyar irodalmi nyelv Gaj, Kópitár, Karadžić, Štur és Kazinczy—Vörösmarty működése nyomán) politikaiak, társadalmiak; két korszak nyelv- és stíluseszmenye ütközik ekkor össze.

A Zalán futása előtt Berzsényi Dániel volt az, aki a legméltóbban képviselte a közéleti lírát. Megkapóan érezte a horatiusi közhely-bölcsességek áttetsző leplébe burkolt nemesi nyugalom válságát, megidézte a „fényes csillag”-ot „az óvilág sötét kódében”, melyen „Századok éjjele nyugszik”. Keserűen panaszkolta föl, hogy „Romlásnak indult hajdan erős magyar”, s a „tiszta erkölcs” hiányát, enyészttét siratta.² Berzsényi a maga szűk körébe kényszerült, a megyei (néhol kúriai) méretekben gondolkodó nemességnek s e nemesség életérzésének vált

¹ Közli: LUKÁCSY—BALASSA: Vörösmarty Mihály. Magvető, Bp., 1955. 52.

² Berzsényi Dániel Összes Művei. Szépirodalmi, Ép., 1956. 38, 125—26.

zseniális megfogalmazójává, egyszerre érzékeltetve ezt az érzést s annak válságát. (Persze, az már az ő emberi s művészi nagyságára vall, hogy elsősorban költői leveleiben túl tudott emelkedni az ódák eszmevilágán.)

A kezdő Vörösmarty is Berzsenyitől tanult. Ha nem is mutatható ki mindig a mikrofilológia pontosságával, antik mértékekre írott ódáiban, elégiáiban ott érezzük Berzsenyi, Baróti Szabó, Virág Benedek ujjá nyomát. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy Görbön él, a nemesi-nemzeti küzdelmek közepette alkot, környezete magyar érzésű, tapasztaltabb férfiainak véleményét osztja; látja a Bécs ellen feszülő dacot, mely a megye jogait, a nemesi kiváltságokat védelmezi, talán abban a tudatban, hogy a nemzet létalapjairól van szó. Hát hogyan rendelte volna alá zsenge költészetét az uralkodó izlésnek, a hagyománynak; hogyan sajátította volna el mindazokat a külsőségeket, melyek a kor nemességének olvasmányaiából hozzá is eljutottak! A reménykedés és a kételkedés, a fellángolás és a kétségbeesés váltakozik ifjúkori lírájában. Így énekel a „régén jeles hírrel sírba hanyatlott Árnyékok nagy lelkei”-ről, meg azokról, akik „most fetrengők a rút puhaságnak ölében”. Látja, hogy „Árpád hazája vész”, s — érdekes előreutalás a Szózatra — kéri a „nagyvilág”-ot, sírjon fölötte.³

A nemesi életézés hű tükrői ezek az ódák és elégiák. Bár itt-ott érződik már kozmikus világlátásának némely nyoma. A nemesi életézés tükrözik Victor Hugo első ódái s balladáinak. Az aulikus, Bourbon-párti ifjú francia költő (Vörösmarty sosem volt aulikus) zsenyéiben a múlt stíluseszmeje, a kor konzervatív-nemesi ódaszemlélete szerint alkot. Victor Hugo első próbálkozásában (s ebben találjuk a Vörösmartyval való közös vonást) a hagyományos ódaköltést folytatja; az ifjú francia költőt kielégíti, ha az előző korszak stíluseszmejét műveli, a klasszicizáló ódát. Míg Victor Hugo ódáiban a múlt felől kiindulva jelenítette meg a konzervatív nemesség életszemléletét, a Kelet-Európához hasonlóan elmaradott, gyenge polgársággal rendelkező, feudális és vallási elnyomás alatt sínylő Spanyolország költője, Espronceda a nemzeti s polgári szabadságért folyó harcban használja föl az óda szokincset s témakörét. Spanyolországban közvetlenül idegen elnyomásról nem beszélhetünk. Sőt, a napóleoni háborúk idején — rövid időre — sikerült a nemzeti egységet megteremtteni. A napóleoni háborúk után ez a nemzeti egység felbomlott, s a spanyol uralkodó osztály ott folytatta, ahol a XVIII. században abbahagyta. (Az uralkodóosztályt kiszolgáló költők is a klasszicizmus tematikáját, műfajait, stílusát őrizték.) A Szent Szövetség beavatkozása, a nemzetközi reakció összefogása a spanyol főnemességgel végképp meggyőzte a demokratikus átalakulás harcosait, köztük Esproncedát is, hogy a nemzeti egység megteremtése illúzió. A népi megmozdulások elszigeteltsége, gyengesége a messiás jövőbe utalják a változás lehetőségét. Az emigrációba kényszerített költő a nemzeti s a demokratikus gondolatot tartja ébren, mikor a jelen sivárságát Spanyolhon egykori dicső múltjával állítja szembe. Száz hős is támadt, az ellenség (a gyáva népek) rettegte a hősök s az ország hatalmát. Ám elhomályosult az ősi fény, s a hon hatalma porba hullt. (*Curben su antigua pompa y poderío Pobre yerba y arena*). A nagyvilágot idézi tanúnak, mint Vörösmarty, hogy legyen kinek kínjait elpanaszolja. (*Oh vosotros del mundo habitadores! Contemplad mi tormento!*)⁴

Esproncedának a húszas évek végén írott versei — elsősorban képeik újszerű gazdagságával — mondanak többet, mint az évtized elején írott Vörösmarty-művek, melyek még a Berzsenyi vonta korlátokon belül maradnak. Espronceda a spanyol haladás gátjait, a néptől s nemzeti gondolatától idegen, a Szent Szövetséggel érző uralkodó osztályt támadja; Vörösmarty még Berzsenyi példája szerint fordul az idegen ruhákban ékeskedő, a magyar nyelvet megvető „korcsok”, „nemzetiség-tagadók”, a „kifajult fiak”⁵ ellen; Kollár János, a szlovák poéta ugyanilyen haraggal ostromozza a jelen „denevérszerű lét”-ét s a szlovák nemzeti gondolatától „elfajzott fiak”-at.

³ Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akadémiai, Bp., 1960. I. 42—43. és 189.

⁴ Obras Poéticas de Don José de Espronceda. Paris, 1882. 109—111.

⁵ Vörösmarty Mihály Összes Művei. I. 189. és 141.

A többé-kevésbé közvéleménnyé kovácsolódott megyei nemességben megvolt az igény, hogy a régmúltba vetített önnön apoteózisát, jelen harcaiknak a múlt nagyszerű példáival történő igazolását, a Baróti Szabó, Virág Benedek, Berzsenyi, majd Vörösmarty ódáiban, elégiákban megénekelt érzéseket, eszményeket, életbölcseiségeket összefoglaló, mintegy enciklopédikus gazdagságú műben olvassák.

Vörösmartyban pedig megvolt a szándék, hogy a jelent a honszerző ősök megjelenítésével (tehát közel 40 esztendő sikertelen próbálkozásainak kiteljesítésével) döbbsen rá a tennivalókra, s a maga számára is tisztázza költői helyzetét, a kor uralkodó eszméihez való viszonyát, s ezen túlmenően megalkossa a nemzeti eposzt. Ugyanilyen szándékkal — mutatis mutandis — szinte kivétel nélkül a húszas években születnek a nemzeti eposz igényét betöltő művek: Miczkiewicz: *Ősök*, Kollár: *Stávy dcera*, Espronceda: *El Pelayo*, Almeida—Garrett: *Camões*, Vörösmarty: *Zalán futása* című elbeszélő költeményei szinte egyidősek.

Az eposz valóban alkalmas egy szélesen hömpölygő, sokágú, mégis egy cél felé tartó, mindent átfogó cselekmény hordozására, melynek folyamán sokrétűen bontakozhatnak ki a jellemek, s e kibontakozásban igazolhatják a költő szándékait. Az eposz sajátosan patetikus-klasszikus hangvétele, majdnem a klasszikus ódába illő stílusa is megfelel a magasztos (honfoglalás, ősök, ősi harcok, a nemzeti lét—nemlét) téma kifejezésére.

Mégis, a XIX. század húszas éveiben — divatja ellenére — már korszerűtlen e műfaj. Hiszen szabályainak útvésztdőiben, kényszerű mitologizálásában, fárasztó bőbeszédűségében, formájában igen-igen a múlthoz, a régen levetett, hagyományos formához köti a költőt. A nemzeti eposzok homéroszi—vergiliusi, Vörösmartynál még külön Zrínyi Miklósi-igénnel készültek. Jól érezte Byron az eposz korszerűtlenségét, elbeszélő költeményeiben formailag s tartalmilag egyaránt megújítja, a klasszikus hagyomány mellett felmutatva a barokk hagyományát, Tassoét, Camõesét (Espronceda töredékben maradt eposzát s Almeida-Garrett művét — talán a közvetlenebb Byron-hatás miatt nem írta az eposz kötelező hexameterében). Tasso vagy Camões eposzainak sorsüldözött, számos egzotikus tájon megforduló, tündérektől-istenektől sújtott-segített hőseiben megtalálta az angol költő a romantika ember-ideálját. Camões eposzhőséről lefejt a nemzeti vonásokat, s megírja a társadalomból kitiszított kalóz alakját, Tasso szerelmi bűvöletben nyűgözött hőstől egyenes az út a byroni Don Juanig. A barokk hőseit írja újjá, hangszereli át romantikus hangnembe Byron. Csodálkozhatunk-e ha a portugál Almeida-Garrett ezt a sorsüldözött, barokk hőst eleveníti föl, ki az egyetlen sikerült, nyugat-európai nemzeti eposznak szerzője egyúttal, Camões példájával ébreszti nemzetét? Az ő költészetével harcol a klasszicizmus ellen, alakja, a hozzá fűződő mondák a társadalmi átalakulásért folytatott harc eszközei. Espronceda eposzának témája a kereszténység harca az arabokkal; az egységes Spanyolországért folytatott küzdelem korába vezet el. Kicsengése félreérthetetlen, a múlt példájával ösztönöz a jelen megváltoztatására. Ám e két eposz — és Byron művei is — a nemzeti mondanivaló mellett az egyéniség helyét keresi, a barokk emberfeletti hősei a romantika társadalomból kitiszított magános ember köntösében jelentkeznek. A nemzeti mondanivaló mellett az egyénhez is szólnak.

Így lett felemás, a kétféle, figyelmen kívül aligha hagyható hagyomány miatt, a nemzeti eposz megoldása.

Kollár műve szonettkoszorú, ódái előhangja elégíti ki csupán a klasszikus eposz követelményeit. E szonettekben kibogozhatatlanul keveredik az idill a nemzeti mondanivalóval. Miczkiewicz sem a régi értelemben vett eposzt írta meg. Kovács Endre találó kifejezéssel „erkölcsi tanmesé”⁶-nek nevezi e művet, melynek keretén belül a költő embersorsokról elmélkedik. Nem a nemzeti eposzt írta meg, hanem a kor figuráit ültette át művébe. Ez az elbeszélő költemény közvetlen korához szól, nem akar „általánosan emberi s nemzeti” lenni.

⁶ KOVÁCS ENDRE: A lengyel irodalom története. Gondolat, Bp., 1960. 140—41.

Vörösmarty művéről már Toldy Ferenc megállapította, hogy „szelleme még az antik és romános közt látszik lebegni”.⁷ Erdélyi János szerint a Zalán futása ellenére a „nemzeti eposz a magyar irodalomban mindeddig nincs megírva”.⁸ Legújabbban Turóczy-Trostler József hívta föl a figyelmet arra, hogy e mű a költő első tündérvölgye.⁹ Ő mutat rá arra is, hogy az antik mitológia (mit eddig Berzsenyi, mint egyedül érvényest ismert el) Vörösmarty számára megoldhatatlan feladatot jelent.

Mindezek ellenére Horváth Jánossal tarthatjuk, hogy Vörösmarty kielégítette a közvárákozást.¹⁰ Részben azt adta, amit vártak tőle. Arany Lászlót idézzük, szerinte az eposz „a közönségre . . . a nemzeti érzelmek lyrai kifejezése, a régi dicső alakok emlékezetbe hozása, a nemzeti nagyság dicsőítése . . . által tette azon rendkívüli hatást”. Ám a továbbiakban találó-ironikusan jegyzi meg: „Talán nem is olvasták annyian, ahányan magasztalták.”¹¹ Akkor válik mindez érthetővé, ha nem feledkezünk meg arról, hogy Vörösmartynek Berzsenyi költészete volt egyik alapvető forrása.

Vörösmarty megpróbálta azt, hogy eposzába sűrítse jelenének, környezetének — mint-hogy fejlődése e korszakában a politikai, társadalmi véleményeket illetőleg azonosult velük —, tehát saját korának szinte valamennyi problémáját. A központi kérdés azonban — már Berzsenyi is fölvetette — a „régí dicsőség” s a „tehetetlen kor” szembeállítását. E szempont szerint vetíti vissza a régmúltba elképzeléseit.

Vörösmarty zsengei, a közéleti líra igényével született verseiben (*A hajdani nemesség emléke*, *A régi üdők emlékezte*, *Szigetvár* stb. már a címek is jelzik a tematikát) Virág Benedek, Berzsenyi modorát, hangvételét érezzük, némelykor a képek is azonosak. Ugyanakkor maga a költő is terhesnek érezte ezt a kötelezőnek hitt örökséget; módot, lehetőséget szeretett volna találni, hogy a saját hangján szólhasson. Olyan közéleti lírát akart teremteni, mely a megváltozott kor megegy nemességéé is lehet, de azon tülemelkedve leglelkéből fakad. A Berzsenyi-típusú óda lehetőségeit megteremtője a végsőkig tágitotta s használta ki, az ilyenfajta ódai képkinccset Kőlcsey bírálata egyébként is gyanússá tette. Így jutott el Vörösmarty a nemzeti eposz gondolatához, s így jutottak el kortársai is ugyanehhez a gondolathoz. Kollárnak Palkovič almanachlírójával kellett leszámolnia, Almeida-Garrett a klasszicizmus sallangjaitól vezeti el a portugál irodalmat — Camões nemzeti barokkját példaképpül állítva — a romantikáig; a spanyol Angel de Saavedra is szakít a klasszikus tragédiailrodalommal, melynek kezdetben művelője volt, s részben angol (Byron) hatás alatt írja eposzait, drámáit. (Nem tartozik ide, csak előre vetítjük: eposzokon és drámákon keresztül vezet az út a saját hangú nagy közéleti líráig, a sajátos Vörösmarty-óda megelégség, a harmincas-negyvenes évek csodálatos kibontakozásáig.)

Vörösmarty a mű központi gondolatát, a tehetetlen kor s a régi dicsőség szembeállítását következetesen viszi végig. Érezhető az igyekezet, mellyel a harcos, erős, bátor, romlatlan magyar képét próbálja fölvázolni, hol Ete, hol Árpád, hol Kadosa nem túlságosan egyénített figurájában. Gondoljunk arra, ahogy Árpád megjelenik:¹² kezében „rendítő buzogány”, „ősei harcából maradt nagy kardja világolt”, „karjai, válla, Mint Mátratető és bérci izmos, erősek. Etét pedig ilyennek látjuk: „Hegyek essenek, a sebes árvíz Tengere zúgjon bár, ő győz, vagy halni fog . . . S ég, föld nem képes megtartóztatni menését . . . S ahova ér, tör, zúz; vele jár és dúl az enyészet.” Így megy, így halad, hisz azt ígérte Szömérnek, hogy „az ősi dicsőség Szép sugarát hozom el, mely győzni tanítson” . . .

⁷ Idézi: LUKÁCSY—BALASSA, i. m. 76.

⁸ ERDÉLYI JÁNOS: Vörösmarty Mihály, Pályák és Pálmák. Bp., Franklin Társulat, 1886. 247.

⁹ TURÓCZY-TROSTLER JÓZSEF: Vörösmarty mai szemmel. Klny. a FK 1956. évfolyamából.

¹⁰ HORVÁTH JÁNOS: Vörösmarty. Tanulmányok, Akadémiai, Bp. 1956. 247.

¹¹ ARANY LÁSZLÓ: A magyar politikai költészetről. Arany László Munkái, Bp., Franklin, 1904. 229.

¹² A Zalán futását a Franklin Társulat, Bp., é. n. Vörösmarty Mihály Összes Költői Művei c. kiadásából idézem.

Az ősi erőnek, a romlatlan népnek, a mindent lebíró, nagy nemzeti akaratnak példái Árpád és Ete s a magyar vitézek többsége. Ezeket állítja a tehetetlen kor elé, az önfeláldozásnak, a hazaszeretetnek, az ősi dicsőségnek bátor, önzetlen hőseit; ma már jól tudjuk: a vármegyei nemesség ideáljait.

Közvetlenül szól korához: Ete nagylelkűsége, önfeláldozása figyelmeztetés csupán a saját hasznát hajszólo jelennek. Árpád arcán „forró könnyecsepp” gördül le, „új honja szerelmén” ég. „Értetek, oh új hon keresői, foházkodik ő most, Már született hősök s születendők, értetek ég ő.” Hősök születését, az Árpádhoz hasonló héroszok fölbukkanását, az önzetlen hazaszeretet (majd később ezt fogja mondani: rendületlen hazaszeretet), bajnokainak megjelenését célozza. Árpád népének igazi utódai ezek a „születendő” hősök (Árpádot majd a reformkornak az ősközhöz méltó küzdelmeiben ébreszti ismét világra: 1837-ben).

A régi dicsőség képei mellé vázolja a másik lehetőséget! A múlt dicsőségének fénye mögött ott setétlenek a jelen árnyai, a nemzeti hősök mellett a nemzetietlenség alakjai.

„A ravasz udvarnok kedvencei jönnek ezentúl.” „Cafrangos paripák, Lány selyem öltözetők dúsan megtűzve arannyal”, „a sisak orma Tündöklő köveket forgat.” „... a sas fia gyáva galamb lett”, mert a „hosszú nyugalom henyesége lerontja A nagy nemzeteket.”

Így szól a görögökről, mint a tiszta „erkölcs” hiányában élőkről. Az elpuhult, a Marathon diadalát oly könnyen feledő utódok a magyarság ellenfelei, egyúttal a másik út (a tehetetlen kor) példái. A megyei nemes korlátozott gazdaságában, „az arany középszer” bővületében, szűk körű látóhatárában, kissé provinciális magyarságában ellenszenvvel gondolt az idegent majmoló, Bécszet járó főurakra (ravasz udvar kedvencei), kiknek hivalkodó pompája, cifra, „újmódi” gazdagsága a maga „tisztés szegénységére” emlékeztette. A nemzeti, egyszerű viselkedés, ének, tánc, szó lényeges szerepet játszott a megyei nemesség harcaiban (Pálóczi Horváth Ádámra emlékeztetek). Vörösmarty a nemzeti viselet kérdésén keresztül — példánkat idézve — szándékolta anakronizmussal mutatott rá, Pálóczi Horváthnál művészibb eszközökkel, milyen következményekkel járhat, ha „Régi dicsőségték szikrája aludogál és vész”. Zalán táborában — egy-két igazi hős mellett — akad életéért gyáván könyörgő, orozva támadó, csak zsákmányért harcoló, renegát (kifajult fiak!), kéjsóvár stb. Egyszóval, egy sereg olyan, kik — a „hosszú nyugalom henyesége” miatt Athén „erkölcsé bomolván” — a város falai ledőlésében szerepet játszottak (Hadd utaljunk Berzsenyire).

A két út lehetőségének felvillantásával még nem merült ki a megyei nemesség életérzésére utaló, „ó dai” módszer felhasználása. A tagadhatatlanul antik hagyományokon épült szónoki beszéd a megyegyűlések kedvelt műfaja. A homéroszi hagyományokat szem előtt tartva a Zalán futásában mind a görögök, mind a magyarok igen sokat szónokolnak. E szónoklatokban mintegy a megyegyűlések hangját, stílusát leljük föl. Ékesen formálódik, szinte indaként burjánzik, minden irányba elágazik a főmondat, pompás mellékmondatokkal gazdagul, hogy aztán nyomatékkal — ez talán Vörösmarty leleménye — egy epigrammatikus tömörségű sor zárja vagy szakítsa félbe. Árpád mondja egy görögről: „Nem mind rettenetes, kit külseje s nagy szava hirdet”, „Bátorság teszi, nemcsak erő a harci hatalmat.” A görögök gyűlésén hangzik el: „Mert az erő kapcsolva nagyobb, ha megoszlik, alább száll.” A táltos így zeng egy helyütt: „Nem bánom, ha dicső viadalban eleshetem egykor.” Bogács vitéz tanácsolja Laborcánnak: „Menj, harcolj magyarán, s méltó lész, mint magyar élni!” Írtuk: e sorok epigrammatikus tömörségűek, mintha egy-egy közhely-bölcsesség tömör s közérthető megfogalmazására törekedne a költő. E sorok — nem telik bele egy évtized — külön műfajjá válnak. A borhűtőkre vésetnek ilyen Vörösmarty-sorokat s a Széchenyi kezdeményezte löversenyek jutalomserlegeire. Kisfaludy Károly, Kölcsey, Czuczor és Vörösmarty a legkiválóbb művelői ennek a műfajnak, mely a progresszív nemesi gondolat egy töredékét foglalja egy mondatba. A sorok önállóodása, mondanivalójának kikristályosodása jelzi a költő s a Vörösmarty képviselte nemesi osztály útját.

E mű tehát megfelelt a közvárákozásnak. A régi dicsőség, a nagyszerű elődök, a hon-szerzés lelket melengető eseményei kedvelt témái voltak a megyei nemességnek. Horváth János figyelmeztetése szerint Vörösmarty nem csupán kielégítette a közvárákozást, hanem lényegesen túl is ment rajta.¹³ Nemcsak egyszerűen nemzeti eposzt írt, ezt negyven éve sokan megkísérelték már, s próbálkozók követik majd még kevesebb sikerrel. A nemzeti eposzba beleírta saját tündérvölgyét is, a társadalmi igényen túl saját nyugtalanságát, útkeresését, válságérzését, boldogságvágyát is megénekelte, s akarva-akaratlan a nemzeti eposz célzatával megírt műbe rejtett tündérvölgy-élménynek, a költői korszakváltás nagyigényű érzékelteté-sének, a tartalmi s formai útkeresésnek köszönhető, hogy Vörösmarty valósította meg elsőnek teljesen „a magyar költészet és a világirodalom történeti, ideológiai és terminológiai egyidejű-ségét”.¹⁴ Azaz mind mondanivalóját tekintve, mind a formai képanyag felől közelítve Vörös-marty költői világát, az európai irodalom párhuzamos költői alkotásaival való mély rokonsá-got figyelhetjük meg.

Már ifjúkori költészetében is tanúi lehetünk e fentebb említett kettősségnek. Műveli egyrészt a Berzsenyi–Virág Benedek-típusú ódát, melynek jellemzői a Zalán futásában is jelentkeznek, de a lágyabb, légiesebb — bár a német almanachlírából elvont magyar műdal-típussal rokonságot nem tartó — költészet is visszhangra talált az ifjú Vörösmartyban. *Volt tanítványaimhoz* című allegorikus versében érezhetjük már mítoszteremtő képességét. Az a táj-kép, mellyel megindítja versét, árulkodik képzeletéről: „Innen, hol Kaposunk délről csavarodva nyugatnak Jég-, hóhalmok alatt lassan hőmpölygeti habját . . .” A világtájak fölemlítése, a folyó méltóságteljes hőmpölygése, melyet talán némileg zavar a zord vidéket idéző „jég-, hóhalmok”-képe, inkább a költő képzeletében született, mint egy valóban látott táj költőileg hű jegyzete.

Gondoljunk az 1822-ben alkotott *Villi-dalra*. Éjféli táj, „enyészeti csend”, „A halál durva kapuját” vívó bajnok — ám a „Villi szerelme örök”. Minden együtt van, ossziáni elem, a Berzsenyi által rosszállóan „rémregényes”-nek minősített stílus, titokzatosság. Ez a ködben úszó, sejtelmes világ, melyben minden lebeg, homályban, alkonyfényben áll, titokzatos szelle-mek tanyája: Goethe: *Erlkönig*-éből ismerős, de rokona Victor Hugo költeményeinek is, *A dzsinneknek*, kik így alélnek az éjbe, hogy a szellemórán új létre keljenek.

Még egy versre hivatkoznánk: a *Helvildához* címűre. A „déli tájak völgyiből” tűnik elő, az álom szülötte, szemében „szép csillagok sugára”, „Ruháid ezüst fellegek Az est fuvalmán ringadozva Így jössz”.¹⁵ Az álomkép szinte életet kap, a költői leírás elhitheti velünk Helvila létét, álom és valóság varázslatos, magyarázhatatlan összefonódása teszi oly varázslatossá a költeményt. „Az élet—álom” — vallja drámájának címével s mondanivalójával Calderón, kit a német romantika hoz divatba, a XVIII. század végén kerül magyar színpadra is, német közvetítéssel.¹⁶ 1819-ben Székesfehérvárt adják már, majd 1820-ban Pozsonyban és Kolozs-várt. Déry István fordította németből, feltételezik, hogy Katona Józsefnek is lett volna ilyen fordítása: *Élet álom*. Ha Vörösmarty nem is ismerte Calderón színművét, az álom és valóság egymásba játszásának problémakörében élt, mint a kor szinte valamennyi romantikus művésze.

Részleteiben, töredékeiben már Vörösmarty ifjúkori költészetében nyomát találjuk a tündérvölgynek, az elvágyódás és a menekülés motívumának. Victor Hugo konzervatív ízlést szolgáló ódái után az *Orientales* c. kötet következik. A Bourbon-eszményben, életérzésben csa-lódott ifjú költő elmenekül verseiben Franciaországból; kiábrándult környezetének világából, s keresi, költői világa hol lehet otthonra, mi az, amiért igazán lelkesedhet. A konzervatív ízléssel, az *Ódák és Balladák* világával számol le, mikor látszólag hátat fordítva kora Francia-

¹³ HORVÁTH JÁNOS: i. h.

¹⁴ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Faust. Magyar irodalom—világirodalom, Akadémiai, Bp., 1961. II. 335.

¹⁵ Vörösmarty Mihály Összes Művei id. kiad. 217., 196., 280.

¹⁶ JUAN BARNA: Los dramas de Calderon de la Barca en la escena Hungara. Bp., 1930

országának a Közel-Kelet színes képeit villantja elének, s a görögök szabadságharcában rábukkan későbbi forradalmi mondanivalójának első igazi témájára. A menekülés, a tündéri, a titokzatos hajszolása tiltakozás is, és dokumentuma a költő világnézeti válságának s a költői hangváltás nehézségeinek.

Miczkiewicz eposzai mellett ott a *Farys*. Míg az *Ősök* — Miczkiewicz szerint — annak a harcnak a folytatása, amit karddal vívtak, benne a lengyel nép sorsát, a lengyel nép különböző típusait éneklí meg. Igaz, a reális s az irreális elemek itt is keverednek. A *Farys* egyetlen nagy vágtatás, menekülés. A túlfeszített, a magasba növesztett romantikus egyéniség féktelen szabadságvágya, a minden emberi köteléket lerázó, mindentől független ember kozmikus élménye kap hangot, a világot önmagában föllelő, mindent önmagába foglaló nagy egyéniség szól hozzánk.

A tündérvölgy a Zalán futásának nem járulékos része, hanem a főeseménnyel teljesen egyenrangú, sőt — Hajna s Ete révén — belejártszik a cselekmény fővonalába. Vörösmarty új elemmel gazdagította a magyar költészetet. Lírikus alkat volt, akinek epikája, drámái is tele vannak lírikus részletekkel. Mint igazi, az európai fejlődéssel együttlélegző lírikus, romantikus mondanivalójával kitörni készült a részint Kazinczy, részint Berzsenyi működése szabta korlátokból. Ennek fiatalos, heves formája volt a teljes (eleinte inkább formai, később erőteljesen világnézeti) szembefordulás. A saját, külön világ, az ősbib, igazabb, korlátlanabb lét, ahol érzelem és szenvedély őszintén, parttalanul áradhat: a tündérvölgy. Ez akár mint a szabad föld szabad népének utópisztikus víziója (Goethe: *Faust*ájában), akár mint a romantikus tagadás ördögvilága (Espronceda: *El diablo mundo*), akár mint a képzelet merész szárnyalása alkotta öntörvényű sziget (Vörösmartynál) a nagy egyéniségek, a társadalom fölé emelkedő személyiségek lakhelye. A költők daccal fordulnak szembe az elkorhadt, szűkké vált feudális világgal, akarva-akaratlanul éreztetve a kapitalista fejlődés eddigi világképet tágító, korlátlanabb lehetőségeit.

Vörösmarty — e tündérvölgygel — új világot alkot, új teremtményekkel népesíti be képzelete szigetének eposzi világát. Ha Vörösmarty tagadni akarja a feudális életérzést kifejező antik eposzi világot, eposzi mítoszt, új, tündérvölgyébe illő machinációt, nemzeti érzést tolmácsoló mítoszt kell teremtenie. *Volt tanítványaimhoz* c. versében láttuk már nyomát. Az erényeket és a bűnöket személyesíti meg, azokat mozgatja művészi leleménnyel (mint valami középkori moralitásban). Az eposz machinációja megköveteli a mitológiát. Az antik eposzok hagyományai szerint istenek, istennők, félistenek, szellemi lények kell hogy benépesítsék az eposz világát. Az antik istenek s a keresztény mítosz már Dante *Commediájában* keverednek, s a barokk eposz tudatosan idézi Vergilius isteneit, félisteneit (Camões, Zrínyi), ám Camões hangsúlyozza, hogy az antik eposzok istenei csupán emberek regéi. A romantikus eposz pedig tündérékkel, képzelet szülte lényekkel, lázálmok alakjaival gazdagította az eposzi szereplők seregét (a tassói hagyománynak is van része ebben: Armida varázsereje!). Vörösmarty nemzeti eposzt akart írni, így — a kor követelményeit figyelembe véve — kézenfekvő, hogy speciálisan magyar mitológiát akart alkotni (Kollár ugyanígy speciálisan szláv mitológia megteremtésére vállalkozott). Hadúr és Ármány alakja, küzdelme: az egymással szemben álló természeti őserők küzdelme, mely párhuzamos a romlatlan őserő s a gyáva elpuhultság küzdelmével. Harcukba az egész föld belerendül: fény és sötétség, nappal és éjszaka csatázik egymással. A főistenek alakjának megformálásában egyesek a perzsa vallás Ormuzd—Ahrimán párára következtetnek vissza, vagy népmesei eredetet emlegetnek, utalva arra, hogy a Kalevalában is nyomát találjuk e hajnal—éjjel párosításnak.¹⁷ E korban többen cikkeztek a magyarok ősvallásáról, s néhány szerző (Cornides, Horvát István) a Vörösmarty által bizonyára ismert Tudományos Gyűjteményben írt az ősvallás dualizmusáról (1817-ben).

¹⁷ KRISTÓF GYÖRGY: A magyar mythológia classicus eposzainkban. ErdMúz., 1904. 201., 205., 259.

Hadúr és Ármány egymásnak megfelelője, kiegészítője; együtt szemlélve alkotnak egységet. Ilyen ellentétpárokra való osztás jellemzi az ekkori Vörösmarty gondolatvilágát (ahogy a régi dicsőség s a tehetetlen kor is egymásnak megfelelője, szorosan összefüggő ellentétpárja). Az egész világot ebben az ellentétekre bomló egységben szemléli, s az egyik oldalon mindig a romlatlanság, az őserő rousseau-ian harmonikus képe fénylik. Ember és természet harmóniája a romantika majd minden alkotójának témája, Vörösmarty Isten- s természetszemlélete is e harmóniának kivetítődése. Vallása éppen ezért pantheisztikus, ez nyújt számára lehetőséget a világ egységben, kozmikus teljességében való szemlélésére.

„A csend, melyet az éj viadalma szegett meg, ezentúl Még iszonyúbb, mélyebb lőn, mint mikor a nagy idő még El nem kezdődött, s a főhatalomnak ölében Életerő nélkül nyugodott a néma teremtés.” Szemléletében a *Csongor és Tünde* Éj-monológját s a Tudós töprengéseit idézi. Itt, a Zalán futásában bukkan föl Vörösmartynál először a világkép megalkotásának gondolata, melynek természetes kiindulópontja a létezés előtti világgép. A kezdet, a „sötét és semmi” akkor telik meg étellel, akkor ébred világra, mikor a „főhatalom” „életerő”-vel látja el. Csak később jön föl az ember („lelke fényfolyam”), a nagy mindenséget fogja tükrözni. Már Turóczi-Trostler figyelmeztet a Faust nagy monológjával való párhuzamosságra,¹⁸ Faust János evangéliumát lapozva — többek között — kimondja: *Im Anfang war die Kraft!* Mephisto bemutatkozását idézzük: *Ein Teil von jener Kraft, Die stets das Böse will und stets das Gute schafft*. Erősen kétséges, hogy Vörösmarty ismerte volna a Faust első részét ekkor, inkább arról van szó, hogyan valósítja meg a Zalán futásában, majd még inkább a *Csongor és Tündében* az európai irodalommal való ideológiai s — láttuk — terminológiai egységet. Az „életerő”, mely akár „kezdet” is lehet (a *Csongor és Tünde* Tudósának töprengései is idecéloznak: „Erő az Isten . . .”), az „életi csillag”-ban is lakozhat. A tündérvölgy kormányzó s ítéelő ereje a költő pantheisztikus hitéből nyerte létét. Az egységben szemlélt világ két lehetősége, ellentétpárja, Hadúr és Ármány (a goethe-i mítoszban az égiek s Mephisto) harca a vitézek lelkéért egyszerre folyik a magyarok s a görögök harcával. A halott hős feléled, hogy elvégezhesse utolsó, nagy feladatát: „Fenn, hova emberi szem, sem az agg föld hangja nem érhet, Áll egyedül gyönyörű ragyogással azéleti csillag. Onnan küldé sugárt a hős tetemébe Hadisten.” A hős elvégezve utolsó kötelességét, meghal, az életi csillag visszaveszi sugarát. A hősök híret aztán Hadisten szép csillaga őrzi, oltalmazza, s az nem juthat az ősgonosz, a megrontó Ármány kezére. (Faust is elvégezve feladatát, megmenekül, hisz Goethe szerint: „Ki jobbra törve fáradoz, Megváltás osztályrésze.”)

Túl a magyar s a többi európai irodalom egyidejűségén, terminológiai azonossága más oldalról is bizonyítható. A végtelenség távlata s a mulandóság érzésének egybefonódása is jellemző vonásként jelentkezik. A hatalmas arányok, a kozmoszba növelt képek az elmúlás gondolatában tetőződnek, a mindent lebíró, a halálon is győzedelmeskedő életerőt visszaveszi Hadisten; ahogy a *Csongor és Tündében* is megjósolja az Éj a létezés megszüntét. A nemzet, a világ emelkedésébe, haladásába vetett hit mellett nyilvánvalóan jelentkezik a fejlődés reménytelensége, az esetleges kudarc miatti aggodalom. Legutóbb egy történész mutatott rá arra, hogy a nemzeti ébredéssel együtt jelentkezik a tragikus hangvétel. Nemcsak a magyaroknál, a csehekénél s a lengyeleknél is.¹⁹ Sőt, a radikálisan forradalmár, olykor Petőfi hangján szóló Esproncedánál a forradalom ragyogó, fényárban álló képei mellett ott búskodik *Al sol* (A nap-hoz) című verse, melyben a nap halálát jövendőli, s — mint Vörösmartynál — a végtelen távlatokat szomorúan keretezi a mulandóság érzése.

A nemzet ébredése mellett megrajzolt nemzethalál képe mégsem leverő; a harc hősiességét, magasztosságát, egész világra szóló nagyszerűségét emeli ki a másik lehetőség fölemlítése.

¹⁸TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Vörösmarty mai szemmel . . .

¹⁹KOSÁRY DOMOKOS: Széchenyi az újabb külföldi irodalomban. Száz. 1962. 1—2. sz. 279. Hivatkozik Eisenmann tanulmányára: Bulletin de l'Europe orientale, 1929. 231.

Igy lesz igazán a kor lelkét kifejező, minden érzést megszólaltató Vörösmarty költészete.

Költői világának, melynek jelentős részét alkotja a tündérvölgy, kialakulásában a klasszikus hagyományok mellett a tassói is segítette (bár Tasso részben Zrínyin keresztül hatott). Tassót olvasta, alakját a kor irodalma — egyoldalúan — megrajzolta. Goethe drámát írt róla. A romantika a sorsüldözött, meg nem értett költőt látta benne. Ebben is Byron adott példát 1817-ben írt *The lament of Tasso* c. művével, bár vele egy időben a puskinski nagy orosz romantikát előkészítő Batyuskov is írt verset *A haldokló Tassóról*. (E vers híre eljutott a magyar újságokba.)²⁰ Ide kívánczik Delacroix festményének s Liszt Ferenc szimfonikus költeményének említése, mely a byroni nyomon indul el a Tasso-kép megrajzolásában. A Zalán futásának pantheisztikus vallása s az ebből következő mitológia megkövetelte az ismert mon-dák átértékelését, átdolgozását. A csodaszarvas motívuma mint honfoglalási, ősi dicsőséget jelző tényező szerepelt a köztudatban. Vörösmartynál Bors vitéz üldözi a szarvasünnöt, amely női hangon szól hozzá, „szerelem hangján suttogtak gyenge fuvalmak”. Bors a gimet üldözve eltéved, kiesik a harcból. A szerelem elvonja a hőst a harctól valamilyen bűbájjal: bizonyára Tasso ihletését fedezzük föl.

A krónikák mondáinak átköltésére nem ez az egyetlen példa. Lehel kürtjének regéjét is a tündérvölgy világába illeszti. Az anya „utaztában szült” egy gyermeket, Lehelt, kinek egy „ős tündér” sípot adott. A kemény vitézzé serdült Lehel kürtté változtatta. Ez a varázssíp a wielandi—weberi Oberon varázskürtjével s a mozarti—schikanederi varázsfuvolával zeng egy zenekarban. (A varázssíp motívuma még visszatér Vörösmartynál.)

Se szeri, se száma e „tündéri” epizódoknak. Az egyik kutató „a nép ajkairól ellesett kisebb regevonások”-ról ír,²¹ Erdélyi János²² a tündérlóban, Tomboliban feledi föl a magyar népmese hatását. Valószínű, hogy a népmeséből is merített a költő, de a romantikus közterek sem idegenek tőle. A „tündéries” vígjátékok a magyar vándortársulatok kedvelt, sokat játszott és hálás műsorszámái lettek (Ernyi Mihály: *Tündéralmája* a Csongor és Tünde megírásában segítette Vörösmartyt).

Mindezeket a problémákat a délszaki tündér alakja hordja magában. Léte sokat köszönhet a magyar népmesének, de a romantikus világképnek is. Ott van nála a varázssíp, kised csillag vezérli. Hatalmának érzékeltetésekor a kozmosz képei kelnek életre: „Tudd, a bús fellegek engem uralnak, Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállal, És kényemre parancsolok én a tengeri gőznek.” Szerelme a végleteket ostromolja, s olyan reménytelen és tragikus, mint azt a nagy romantikus költőknél láthatjuk. Csak azért tudta így megírni Vörösmarty a délszaki tündért, mert saját fájdalmait, tragikus szerelmét, válságát is beleírta. A szenvedélyek végtelensége, az érzések hatalmas hullámzása, a hangulati változások érzékeltetése használt képek szinte mindent betöltő távlata („S csendes lesz palotánk, mint a vész nélküli tenger”) figyelmeztet: a nagy magyar romantika születésének vagyunk tanúi.

A „tündéries” elem nem gyengíti tehát a mű közérthető nemzeti mondanivalóját. Vörösmarty már nem tudott klasszikus értelemben vett eposzt írni. (Akik azt akartak írni, azok kihullottak az irodalomtörténet s az olvasóközönség rostáján.) Célja szerint „hű” akart maradni a „haladékony” időhöz. Azáltal maradt hű, hogy figyelembe vette a korszerűbb, a másik eposzi-világirodalmi hagyományt, s evvel a világnézeti s formai előrelépéssel került bele a világirodalomba. Úgy tudott nemzeti s magyar maradni, hogy ideológiai s terminológiai szempontból együtt lélegzett a világirodalommal. A nemzet haladása, léte—nemléte mellett a világ haladását, létét—nemlétét is figyelte. Vörösmarty műve egyike azoknak az elbeszélő

²⁰ Hasznos Mulatságok, 1825. II. 2. sz. 77. Említi RADÓ GYÖRGY: Puskin magyar vonatkozásai 1848-ig (Tanulmányok a magyar—oros irodalmi kapcsolatok köréből. Akadémiai, Bp., 1961. I, 148—49.) Batyuskov e verséről FINCICKY MIHÁLY: Az orosz költészet. Figy., 1871. 24. sz. c. 285. cikkében is szól.

²¹ P. SZATHMÁRI KÁROLY: A magyar regevilág. Figy., 1871. 37. sz. 438.

²² ERDÉLYI JÁNOS: i. h.

költeményeknek, melyek szerte a világon saját nemzetük ébresztését szolgálták, ugyanakkor magas művészi színvonalon fölvetették a költészet megújulásának kérdését. Vörösmarty és kortársai szakítottak a klasszicizmus „klasszikus” világával, ideáljaival. Kapcsolatuk a hagyományhoz azonban túl erősnek bizonyult, s ez megnehezítette az új kimondását. Ezért válik olykor a szembefordulás látszólagos meneküléssé, ezért születnek meg a nemzeti eposszal együtt a tündérvölgyek s a délszigetek. Ám e tündérvölgyek az új lehetőségek művészi dokumentumai, a válságérzés mellett a világnézeti tájékozódás, kutatás állomásai.

A Zalán futásában Árpád s Ete, valamint a tündérvölgy cselekményvonala párhuzamosan fut, mintegy kiegészítik egymást. A nemzeti mondanivalóhoz illő korszerű mitológia megteremtésének igénye jelzi, hogy a régi módon nem lehet többé kimondani a „nemzeti mondanivalót”. A változó kor új eszközöket, új költészetet kíván. Ennek az új költészetnek, közéleti lírát alapozó világnézeti-filozófiai költészetnek bizonyítékát ott leljük a Zalán futásában. Ezen keresztül vezet az út, majd teljes egészében levette a múltból örökölt sallangokat a húszas évek végének gondolati-eszmei-nyelvi megtisztulása után, a harmincas évek nagyszerű közéleti-gondolati lírájának csúcsáig.

István Fried

ANNOTATION SUR ZALÁN FUTÁSA

Mihály Vörösmarty écrivit son épopée Zalán futása sur la conquête arpadienne de la Hongrie entre 1823–25. Les années 20 du XIXe siècle marquèrent tant en Hongrie que chez d'autres peuples arriérés, au seuil de l'évolution bourgeoise, la date de la publication d'épopées nationales. Le Slovaque Kollar, le Polonais Miczkiewicz, l'Espagnol Espronceda et le Portugais Almeida-Garrett essayèrent d'ériger en modèle à leur époque le passé séculaire glorieux et simple. Ils empruntèrent la forme de l'épopée nationale. Cependant, aucun des poètes ne pensa à écrire une épopée seulement, mais, comme le développement bourgeois offrit de vastes possibilités, l'époque de l'épanouissement libre, sans entraves de l'individu imposa à l'écrivain de traiter, outre les problèmes de la nation, aussi les problèmes de l'individu aux prises avec son époque. L'épopée nationale était l'instrument poétique du passé. En s'adressant à son époque, le prophète du présent rechercha de nouveaux instruments et traditions. Il les trouva dans les poèmes de l'époque baroque, dont les réalisations ont été mises au profit pour élaborer la forme de l'épopée nationale romantique. Tout comme les autres poètes de l'époque, Vörösmarty satisfait aux demandes de son temps en donnant expression, outre les exhortations adressées à son époque, à ses doutes, ses plaintes. Parallèlement aux événements qui firent palpiter d'orgueil le cœur, il donna la voix aux motifs de la nostalgie romantique *tündérvölgy*, vallée des fées. C'est par cette dualité que l'épopée de Vörösmarty devint vraiment moderne et captivante.